

Chceme to jen přežít?

Současná tragická situace lidstva je bezprecedentní, říkají jedni. Ne, tohle všechno už tu bylo, nic nového pod sluncem, namítají druzí. Nad tím, jak se k dnešku postavit v osobní rovině a jak o něm uvažovat, se zamýšlí filosofka Alice Koubová.

Text: Alice Koubová

Žijeme v období zřetězených krizí. Pandemie covidu-19, válka na Ukrajině, rozvrat klimatu, inflace, ohrožení energetické stability, skandály se sexualizovaným násilím a zneužitím moci či probíhající hybridní válka představují krize takových rozměrů a takové kumulace, že jejich dopady s různou mírou palčivosti prožíváme na vlastní kůži už všichni a každodenně. Že tyto dopady nezvládáme napříč společnostmi úplně nejlépe, dokládá masivní nárůst depresivity, úzkostí, sebevražedných tendencí i vlny domácího násilí. Zdá se tedy, že nechceme-li se dostat do spirály krizí, na které budeme reagovat sebedestruktivně, což krizové situace jenom zesílí, je vhodné co nejpodrobněji zmapovat, kde jsme se to přesně ocitli a jak to celé přežít. Otázka, jak to celé přežít, však možná není nejlépe položená. Přežít krizi bez toho, že bychom ji řešili, a přežít krizi bez vlastní transformace asi nebude možné. Zkusme se tedy zeptat jinak: co s našimi krizemi můžeme konkrétně dělat a jak jimi můžeme konkrétně projít?

Zpracovat

První věc, která nám může pomoci, je, že jsme se v daných krizích neocitli ani zčistajasna, ani z neznámých příčin, ani jako oběti systému či špatné vlády. Za většinu krizí, jejichž důsledky na nás nyní dopadají, jsme jako společnost a také jako jednotlivci, kteří společnost tvoří, spoluzodpovědní. Agresivní zábory a rétorika Ruska proti (nejen) Ukrajině gradovala mnoho let. O klimatických hrozbách a alarmujících scénářích víme již půl století. Sexualizované násilí jsme v České republice bagatelizovali soustavně a systematicky. A zdravotní krize upozornila na naše dlouhodobé přehlížení a nedoceňování těch částí společnosti, které jsou v daných situacích nezastupitelně potřeba: instituce péče, neziskové organizace, kulturní sféra jako zdroj soudržnosti či efektivní státní správa. Uprostřed krizového tornáda si tak možná můžeme uvědomit jednu notoricky známou věc: vytěsněním problémů nevyřešíme. Vytěsněním problémů je jedině zvětšíme. Vráť se, bude ničivější a bude nás stát víc peněz. Díky pochopení, že současné krize na nás nebyly seslány shůry, k nim možná můžeme zaujmout aktivnější postoj.

Ovšem co to znamená, nevytěsnit problém a zaujmout aktivnější postoj? Nevytěsnit problém naneštěstí neznamená dělat činy, ve kterých nic neriskujeme. Nevytěsnit problém znamená nejprve si problém připustit, pochopit, jak na něm participuji já, a zpracovat ho pak ve svém vlastním životě. Někdy to má podobu poměrně bolestné, ztrátové, jindy otravné a nezáživné, ztrapňující nebo repetitivní práce. Otravné na tom je, že taková práce může být i dost neviditelná – nedá se jí chlubit. Může mít podobu rozhovoru s vlastní fantazií: „Kde a jak bych chtěla skutečně pracovat, ale už jsem to vzdala?“; s dávnými sny: „Co jsem si vlastně představoval, když jsem přemýšlel o svojí rodině, ale zvrhlo se to?“ Může vést k promluvě s blízkou osobou, které se nedaří dobře, a člověk se strašně bojí ji oslovit. Může mít podobu změny formátu dovolené: „Všichni po covidu někam letěj a já prostě nepoletím.“ Může jednoduše vypadat jako vystoupení proti nespravedlnosti na schůzi – klidné, ale neústupné, i když všichni budou zvedat oči v sloup. Člověk se může rozhodnout nekupovat si už oblečení, které vyrobily ženy v Bangladéši za mzdu znemožňující přežití. Může si také vybrat neziskovku, pečující instituci nebo kulturní dům, který dělá věci, na které jednotlivec sám nestačí, a systematicky ho začít podporovat. Podobnými neheroickými gesty se moc nepředvedeme, možná to ani nikoho nebude zajímat, můžeme se ale, když vytrváme, stát spínači zásadních změn společenského života.

Zavádějící dualita

Možná se také v tomto kontextu ptáme, zda je naše současná sada krizí něčím naprosto unikátním, co jsme jako lidstvo ještě nezažili, nebo zda zažíváme prostě jen cyklický návrat starého známého světa. Žijeme neopakovatelnou situací, nebo jsme zakleti ve věčném návratu téhož? V této perspektivě můžeme vytěsnit problém hned dvakrát. Pokud v nás přesvědčení o tom, že jsme na prahu naprosto nového druhu kolapsu,

vyvolá pouze panický pocit z ohlušující odpovědnosti, máme nakročeno k pocitu bezmoci a delegování takového úkolu na zpravidla ochotného, zato manipulativního autoritářského vůdce. Pokud si řekneme, že věc není zase až tak nová, že alarmisté varují přehnaně a lidstvo se v takových situacích ocitá pravidelně, hrozí, že zaujmeme letargický postoj: „Vždycky to nějak dopadlo, dopadne to nějak i teď.“ Jenže dualita mezi radikálně novým a vyčpěle starým není tím nejlepším rozlišením. Neplatí totiž, že je pro nás lehčí zvládnout to, co už tady bylo, než něco, co ještě neznáme. Nutnost vypořádat se s vlastní smrtí je v zásadě dost stará známá věc, víme o ní poměrně značnou část našeho života, a přesto to není úplná trivialita. Vypořádat se s vlastní svobodou v rámci společenství, které nám dává možnosti k životu stejně jako nás svazuje očekáváními, je podobně záluďný úkol. Zpracovat ve vlastním životě, ve vlastním těle, ve vlastním domově, ve vlastní firmě staré známé situace může být velmi radikální a nový úkol. Jako jedinci jsme oním bodem zvratu, přes nás, přes konkrétní živé osoby procházejí staré úkoly a mění se v novou skutečnost. Užíváme historickou paměť a různé příběhy pro jednání v konkrétních situacích a tvarujeme tím budoucnost. Nezdá se to, ale v našich tělech se dějiny opravdu dějí.

Nevytěsňit

Vytěsňovat problémy a etablovat „nechumelismus“ lze tedy různě a lidé to opravdu umějí. V naší současné situaci víme, že pokud většina z nás zhibernuje, krize přerostou v kolaps. Vyhodnotíme-li, že nás podpora války na Ukrajině už stojí trochu moc peněz a energie, můžeme si být jistí, že za pár let nebudeme řešit peníze, ale vlastní lidské životy. Pokud uděláme všechno pro to, abychom oddálili řešení klimatického rozvratu ve jménu zachování business as usual, budou i nám za pár let padat na hlavu dehydratování ptáci z nebe, jako dnes padají na hlavy Indům. Pokud se rozhodneme, že všichni by měli nést důsledky krizí na svých bedrech stejně, dostaneme chudobou ohroženou část obyvatel Česka pod hranici ekonomického přežití a důsledkem bude bezprostřední systémový kolaps. Pokud dál budeme ženám podsouvat, že nespravedlivé odměňování je přirozené a že muži rozhodují o vtipnosti vtipů o ženách, budeme ve společnosti posilovat pocit křivdy a nedůvěry – bezpečně nejlepších předpokladů pro společenský rozklad. Nevytěsňit tedy znamená vzdát se zdánlivého komfortu zaběhaného způsobu života a něco udělat bez ambice, že zaboduji u svého okolí. Je to paradoxně těžší než napsat prohlášení na Facebook, že Putin je tyran, nebo sdílet fotku, jak někde hoří lesy. Převzít odpovědnost za část reality, které jsem součástí, na kterou dosáhnu, kde uplatňuji moc, znamená především opustit představu, že za moje problémy mohou ti ostatní. U někoho to znamená znovu se poprat o svá práva, nepodlehnout bezmoci a hledat oporu, u někoho to znamená vzdát se výhod, které poškozují jiné. Máme představu, že zásluhovost, tedy meritokracie, je zdrojem spravedlivého odměňování a že všichni máme stejné podmínky dosáhnout štěstí – záleží jen na nás. Mnoho významných výzkumů opakovaně prokazuje, že tato představa je mylná. A to je další věc, kterou v současných krizích můžeme bezprostředně zažívat. Přesvědčení, že za všechny problémy mohou ostatní, je stejně nefunkční jako iluze o vlastní nezávislosti. Představa, že si všechno můžeme vyřešit sami a po svém, je mylná. Nemůžeme. Environmentalisté, ekonomové, sociologové i psychologové nám předávají stále stejnou zprávu: jako lidé žijeme ve vzájemném propojení a v závislosti. Druzí lidé i naše prostředí jsou pro nás jak zdrojem výživy, tak zdrojem zraňování, zbavit se tohoto svazku ale možné není. Život v tomto nestabilním propojení je tedy možný, když budou mít všichni pocit minimálního bezpečí a nikdo nepřekročí maximální hranice expanze. Žije-li dlouho jedna skupina na úkor druhých, systém zkolabuje. Klientelismus a korupce nevedou k zajištěnějšímu životu, ale ke zvyšování míry podezíravosti, nesnášenlivosti a vydíratelnosti. To jsou předpoklady pro *Hru na oliheň*, nikoli zdroje společenského růstu. Nemá-li systém zdroje, z nichž můžeme čerpat základní bezpečí, zkolabuje. Je třeba žít lidskou nestabilitu tak, aby na to dlouhodobě nikdo nedoplácel včetně nelidské živé přírody, na které náš život doslova visí. Pokud si vážíme sebe samých jen ve chvíli, kdy expandujeme, něco dalšího si přivlastníme, ještě více se veřejně odprezentujeme, dosáhneme ještě o něco většího výkonu a rychlosti, je to jako tahat za provaz, který máme zároveň obvázaný jako smyčku kolem vlastního krku. Bude to chtít vymyslet jiný postoj k sobě, jiné pojetí štěstí a úspěchu. Nechceme-li postoupit do dalšího levelu Olihně, musíme vynalézt způsob, jak se společně propojit, napříč bublinami, komunitami, institucemi, aniž by to v nás začalo vyvolávat paniku, že ztrácíme sami sebe a že se blíží totalita.

Rozum i emoce

Pro odolnost vůči krizím různé povahy je důležité vnímat ještě další princip, který není na první pohled zcela intuitivní. Ukazuje se totiž, že si neuděláme větší jasno o realitě a nezvolíme lepší kroky, když oddělíme fakta od emocí, racionalitu od našeho prožívání.

Všeobecně se má za to, že emoce nás šálí, tělesné prožívání je dočasné, kdežto fakta jsou trvalá a objektivní a racionalita univerzální. Pokud však vsadíme vše na separaci racionálních úvah a vytěsnění našich emočních prožitků a tělesných zkušeností, nezískáme potřebnou odolnost vůči současným nebezpečím ani dostatečnou citlivost k současným problémům. Covid-19 stejně jako válka na Ukrajině odhalily míru systematicky vedené hybridní války a manipulativních útoků na naše vědomí. Dezinformace mají za úkol změnit naši vůli tak, abychom na základě nevědomých procesů, které souvisejí s našimi strachy a touhami, postupně přejali stanovisko agresora a prohlásili agresorovu vůli s pýchou za vůli vlastní. Hybridní válka vedená systematickým šířením dezinformací je úspěšná, když nás agresor ovládne bez nutnosti použití fyzického násilí nebo takzvané „kinetické“ války. Podobnými skrytě manipulativními metodami je možné prosazovat, že ženy jsou vlastně skutečně méně schopné než muži, že práce lidí v pečujících profesích je jen udržovací, a tudíž méně hodnotná než obchod, že umělci vlastně nepracují, nýbrž se baví, takže za takovou činnost nemusejí být skoro ani zaplacení.

Behaviorální ekonomie jasně ukazuje, že ani v oblasti peněz a ekonomických rozhodnutí se lidé nechovají racionálně, i když mají všechna dostupná objektivní fakta k dispozici. Hodnoty, kulturní přesvědčení a emoční faktory jsou rozhodující nejen při symbolické komunikaci, ale i při čistě ekonomickém uvažování. Tragédie environmentální vědy spočívá v její snaze komunikovat již padesát let dramatické informace o zhoršování klimatu na základě přesvědčivých, ale čistě vědeckých a objektivních faktů. Tato komunikace se neseťká s adekvátní odpovědí ze strany států, firem ani obyvatel Země. Stojí proti nim hluboce zakořeněné emoce, strach o základní životní jistoty, stejně jako dezinformační kampaně. Jak říká francouzský filosof Bruno Latour ve své knize *Zpátky na zem*: „Jak dobře víme, žádné prokázané poznatky neplatí samy o sobě. Fakta zůstanou robustní pouze tehdy, pokud na jejich podporu existuje společná kultura, instituce, na něž se lze spolehnout, veřejný život a média.“ Abychom prošli současnými krizemi, potřebujeme se tedy věnovat faktům jako součásti naší společné kultury, potřebujeme, aby se dostávaly do našich rozhovorů, aby byly tématem veřejných diskuzí, novinových článků, hodin ve školách, rodinných debat, rozprav o módě, uměleckých projektů, teambuildingů. Nepotřebujeme indoktrinaci, ale obranu vůči indoktrinaci skrze nedogmatickou rozpravu na problematiska témata na mnoha úrovních společnosti a na mnoha vrstvách našeho prožívání. Oběťmi indoktrinace se stáváme paradoxně snadněji, věříme-li v čistou racionalitu, protože necháváme bez kontroly naše podvědomé emoce, předsudky a touhy.

Způsob, kterým můžeme tuto oblast otevřít a procházet krizemi snadněji, není založen na moralismu. Při řešení krizí nejde o to, abychom se všichni podřídili jedné definici dobra a ve svých činech a srdcích naplňovali tuto jednotnou vizi kolektivně. Představa transformace do „společnosti dobra“ je stejně nerealistická jako nebezpečná a jakýkoli pokus o ní skončil historicky násilím a totalitou. Krizemi lze projít pouze s pocitem svobody, se zkušeností, že máme zaručenou diverzitu názorů a že právě tato svoboda diverzity v nás tvoří důvěru a soudržnost. Svoboda diverzity není ale jednáním bez jakýchkoli pravidel. Pravidla vytvářejí prostor svobody. Pravidla, která má smysl chránit v rámci společenské dynamiky v době krize, jsou nepřekročitelnost prahů expanze, respekt k druhému a ochrana zranitelných. Lidé budou vždycky krást, lhát, snažit se získat moc a o něco více benefitů než kolega. Můžeme se však pokusit vytvořit prostředí, ve kterém má smysl dělat i jiné věci s vědomím naší vzájemné závislosti a kanalizovat přebujelou expanzi některých aktérů do forem, jež nebudou mít fatální důsledky pro celé naše theatrum mundi.

Vogue atd.

Alice Koubová je vědeckou pracovnicí Filosofického ústavu AV ČR a proděkankou pro vědu a výzkum na DAMU Praha. Koordinuje projekt Systémy resilience v rámci národní vědecké autority Systemic Risk Institute a program Strategie AV21 Odolná společnost pro 21. století. Svou filosofickou práci rozvíjí soustavně ve spolupráci s českými veřejnými institucemi a uměleckými soubory.

Knihu Bruna Latoura *Zpátky na zem* vydalo v překladu Čestmíra Pelikána nakladatelství Neklid.

Alice Koubová doporučuje k tématu dále sledovat web Odolnaspolecnost.cz a z něj vycházející podcast Sylva Sylvarum, přečíst si knihu Kate Raworth *Ekonomie koblíhy* (přeložili Jan Baláč a Vendula Bittner), publikaci *Donald Winnicott a politická teorie*, kterou Koubová napsala společně s Petrem Urbanem, a také knihu *Learned helplessness*, jejímiž autory jsou Christopher Peterson, Martin Seligman a Steven F. Maier.